

Jakub Zgierski

Teoria krytyczna

Czym jest ideologia negacji?

Wokół rasy, płci i tożsamości

Coraz więcej współczesnych teorii akademickich obecnych na zachodnich uniwersytetach koncentruje się wokół takich tematów, jak: rasa, płeć, tożsamość, seksualność oraz pochodzenie etniczne, narodowe i religijne. Należy odnotować, że wiele z nich zawiera w nazwie konkretny przymiotnik, a mianowicie: „krytyczna”. Wyklada się m.in. „krytyczną teorię rasy” (critical race theory), „krytyczną teorię płci” (critical gender theory) czy „krytyczną teorię tożsamości” (critical identity theory). W zasadzie wszystkie tego typu koncepcje składają się na tzw. studia krytyczne (critical studies). Można powiedzieć, że w tym nurcie podstawowy przedmiot badań stanowią kategorie, które dzielą ludzi oraz wywołują długotrwałe konflikty społeczne¹. Jaki jest zatem ich podstawowy cel? Aby odpowiedzieć na to pytanie, należy najpierw wyjaśnić sam termin „krytyka”.

Teoria tradycyjna a krytyczna

Co właściwie oznacza „krytyczność” tych wszystkich teorii? Jak wskazuje „Wielki słownik języka polskiego”, krytyka to „działanie polegające na tym, że postrzega się jakąś rzecz lub zjawisko z wykorzystaniem różnorodnych kryteriów, aby następnie ocenić je jako całość lub ze wskazaniem na poszczególne elementy”². Innymi słowy, krytyka sprowadza się do rzeczowej analizy oraz oceny zjawisk. Niemniej jednak „krytyczny” charakter omawianych koncepcji zupełnie różni się z definicjami, które można znaleźć w słownikach. Otóż teorie składające się

¹ Lindsay J. A., Pluckrose H., *Cyniczne teorie. O tym, jak aktywizm akademicki sprawił, że wszystko kręci się wokół rasy, płci i tożsamości – i dlaczego to szkodzi każdemu z nas*, Warszawa: Wydawnictwo WEI, 2022, s. 249-253.

² Krytyka [w:] *Wielki słownik języka polskiego*, dostęp online: <https://wsjp.pl/haslo/podglad/36679/krytyka/4506512/negatywna-ocena>.

na studia krytyczne bazują na teorii krytycznej, czyli stanowisku ideowym, które wypracowali członkowie szkoły frankfurckiej – niemieccy myśliciele odpowiedzialni za stworzenie podstaw dla rozwoju neomarksizmu. W 1937 roku lider tego środowiska Max Horkheimer opublikował pracę „Teoria tradycyjna a krytyczna”, w której skrytykował tradycyjną teorię naukową i zaproponował w jej miejsce właśnie teorię krytyczną. W jego intencji miałyby ona stanowić ważny element postawy krytycznej, czyli sprzeciwiającej się zastanej rzeczywistości, która – jak przekonuje – prze ku upadkowi, mrocznemu barbarzyństwu, a nawet katastrofie dla całej ludzkości³.

Teoria krytyczna, czyli akademicki marksizm

Pomijając filozoficzno-moralizatorski aspekt teorii krytycznej, można zauważyć jej ideologiczne umocowanie – w końcu została opracowana przez frankfurczyków, czyli marksistów, którzy dokonali tzw. rewizji marksizmu, a więc dostosowania (unowocześnienia) ideologii Karola Marksa do realiów społecznych XX wieku. Gdy po I wojnie światowej było już jasne, że europejskie społeczeństwa postanowiły odrzucić rewolucyjną ofertę komunistów, a przewrót udał się jedynie w zacofanej Rosji, zachodni marksiści zaczęli poszukiwać odpowiedzi na pytanie, gdzie został popełniony błąd. W efekcie tych starań w kręgu niemieckich marksistów tworzących Instytut Badań Społecznych we Frankfurcie nad Menem narodziła się teoria krytyczna. Jest to metoda analizy rzeczywistości, która w przeciwieństwie do naukowej teorii tradycyjnej nie opiera się na poznawaniu i opisywaniu świata, ale jego ideologicznej przebudowie w imię rewolucji społecznej. W pewnym sensie ta koncepcja stanowi twórczą kontynuację dorobku Karola Marksa, a mianowicie „działalności praktyczno-krytycznej”, o której ojciec marksizmu wzmiankował w „Tezach o Feuerbachu” z 1845 roku⁴. Biorąc to wszystko

³ Walentowicz H., *Program teorii krytycznej Maxa Horkheimera* [w:] „Nowa Krytyka”, 2001, nr 12, s. 5, dostęp online:

https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Nowa_Krytyka/Nowa_Krytyka-r2001-t12/Nowa_Krytyka-r2001-t12-s5-40/Nowa_Krytyka-r2001-t12-s5-40.pdf

⁴ Marks K., *Tezy o Feuerbachu* [w:] F. Engels, K. Marks, *Dzieła*, t. 3, Warszawa: Książka i Wiedza, 1975, s. 5-8, dostęp online: https://www.marxists.org/polski/marks-engels/1845/tezy_o_feuerbachu.htm.

pod uwagę, należy stwierdzić, że krytyka w rozumieniu marksistowskim nie polega wcale na rzeczowej analizie i ocenie zjawisk, jak wskazuje „Wielki słownik języka polskiego”, ale nieustannym podważaniu zastanej rzeczywistości. W ujęciu teorii krytycznej, a szerzej marksizmu, cały system społeczny już u swoich fundamentów charakteryzuje się niesprawiedliwością, czyli jest wadliwy.

Ideologia totalnej negacji

Idąc tym tokiem rozumowania, należy stwierdzić, że wszelkie próby reformy społeczeństwa okażą się z góry skazane na porażkę. Zatem jedyne realne rozwiązanie sprowadza się do jego zniszczenia i zastąpienia zupełnie nowym. Co istotne, nieustanne krytykowanie rzeczywistości nie jest

w tym przypadku wsparte jakimkolwiek programem pozytywnym. Ogranicza się wyłącznie do wskazywania i podkreślania problemów, nie proponując w zamian nic konkretnego. Ponadto bazuje na wielopłaszczyznowych konfliktach, które stanowią kalkę klasycznej walki klas. Ich dialektyczny charakter, a więc operowanie na sprzecznościach, dotyczy już nie tylko sfery ekonomicznej, ale przede wszystkim kulturowej: kobiety zniewolone przez mężczyzn, kolorowi prześladowani przez białych czy mniejszości seksualne nietolerowane przez większość społeczeństwa. Jak wskazuje w swojej pracy dr Marcin Wałdoch, „do dnia dzisiejszego na szkole frankfurckiej ciąży odium marksizmu praktycznego, a sama teoria krytyczna jest postrzegana jako akademicka nazwa marksizmu. Padają też oskarżenia o instrumentalne traktowanie grup społecznych”⁵.

Jak działa mechanizm krytyki?

Jak wyjaśnia James A. Lindsay, „wspólnym założeniem wszystkich teorii krytycznych jest upieranie się, że nasze doświadczenie społeczne, a więc

⁵ Wałdoch M., *Teoria krytyczna jako metoda analizy politycznej* [w:] „Świat Idei i Polityki”, 2008, t. 8, Bydgoszcz: Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 230, dostęp online: <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/4284/Teoria%20krytyczna%20jako%20metoda%20analizy%20politycznej.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

nawet to, kim jesteśmy jako ludzie, zostało uwarunkowane przez struktury władzy i opresji, które dzielą i definiują społeczeństwo”⁶. Ponadto badacz wymienia dwa główne cele, które realizuje się przy pomocy teorii krytycznej. Po pierwsze, chodzi o ponowne zdefiniowanie pojęć kluczowych dla tradycyjnej kultury, tak aby unaocznili ich rzekomo opresyjny charakter. Po drugie, dąży się do potępienia obowiązującego sposobu postrzegania danego problemu w ramach totalnej krytyki. Produktami tego typu mentalności są m.in.: krytyczna teoria rasy, krytyczna teoria płci czy krytyczna teoria wychowania i nauczania. W przekonaniu Lindsaya teoria krytyczna oddziela ludzi od rzeczywistości i ich społecznego otoczenia, a następnie warunkuje w taki sposób, aby odruchowo reagowali niechęcią na wszelkie przejawy „opresyjności” systemu, np. moralne ograniczenia, prawne zakazy czy nawet logikę. James A. Lindsay wraz z inną badaczką teorii krytycznej Helen Pluckrose zwracają uwagę na to, że „ludzie, którzy przyjęli ten pogląd, mogą być fizycznie blisko, ale intelektualnie są daleko od nas, co sprawia, że zrozumienie ich i komunikacja z nimi są niewiarygodnie trudne”. Co więcej, takie osoby „mają obsesję na punkcie władzy, języka, wiedzy i relacji między nimi. Interpretują świat przez pryzmat, który wykrywa dynamikę władzy w każdej interakcji, wypowiedzi i artefakcie kulturowym – nawet jeśli nie są one oczywiste czy rzeczywiste”. W rezultacie światopogląd krytyczny skupia się „wokół społecznych i kulturowych bolączek i dąży do uczynienia ze wszystkiego politycznej walki o sumie zerowej, toczącej się wokół takich wyznaczników tożsamości jak rasa, płeć, gender, seksualność i wiele innych”⁷.

Teorie krytyczne czy cyniczne?

Na dobrą sprawę teorie krytyczne można nazwać teoriami cynicznymi, ponieważ stwarzają one pozory naukowości, a w rzeczywistości stanowią narzędzie do formatowania ludzi w duchu określonej ideologii. W tym przypadku przymiotnik „krytyczna” znaczy po prostu „marksistowska”.

⁶ Zgierski J., *„Lewactwo jest jak sekta”*. Wywiad z Jamesem A. Lindsayem, dorzeczy.pl, 15.01.2023, dostęp online: <https://dorzeczy.pl/opinie/392377/lewactwo-jest-jak-sekta-wywiad-z-jamesem-a-lindsayem.html>.

⁷ Lindsay J. A., Pluckrose H., *op. cit.*, s. 15-16.

Przykładowo „krytyczna teoria rasy” kreuje nierozwiązywalny konflikt między białymi a uciskanymi mniejszościami kolorowych. Podnosi problem systemowego rasizmu, w ramach którego uprzywilejowana większość społeczeństwa miałaby ciemniejszą skórę i imigrantów. W efekcie tworzy swoistą walkę ras, ponieważ w tym spojrzeniu nie ma miejsca na dialog czy próby porozumienia. Jest natomiast prosty podział na katów, czyli tych złych, oraz ofiary, a więc tych dobrych. Lewicowa organizacja Black Lives Matter (BLM), która uaktywniła się pod koniec maja 2020 roku po śmierci czarnoskórego Geорга Floyd’a, swoimi działaniami jedynie podsyciła konflikt społeczny w Stanach Zjednoczonych – ten poskutkował brutalnymi zamieszkami i wzajemną wrogością⁸. O ile w latach 60. XX wieku pastor Martin Luther King domagał się równouprawnienia Afroamerykanów, stosując taktykę biernego oporu, tak aktywiści BLM wprost wypowiedzieli wojnę białej większości, upowszechniając nastroje rewolucyjne⁹. Co warte podkreślenia, jedna z założycielek i animatorek tego ruchu Patrisse Cullors w czasie wywiadu udzielonego w 2015 roku przyznała wprost, że ona i jej towarzyszką są „wyszkolonymi organizatorkami, wyszkolonymi marksistkami i znają teorie ideologiczne”¹⁰.

⁸ Silverstein J., *The global impact of George Floyd: How Black Lives Matter protests shaped movements around the world*, cbsnews.com, 04.06.2021, dostęp online: <https://www.cbsnews.com/news/george-floyd-black-lives-matter-impact/>.

⁹ Łaszkiwicz K., *Martin Luther King w walce o prawa człowieka*, isp.policja.pl, 10.12.2015, dostęp online: <https://isp.policja.pl/isp/prawa-czlowieka-w-poli/aktualnosci/7934,Martin-Luther-King-w-walce-o-prawa-czlowieka.html>.

¹⁰ Ball J. A., *A Short History of Black Lives Matter*, therealnews.com, 23.07.2015, dostęp online: <https://therealnews.com/pcullors0722blacklives>.